

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ДУШЕЧКІНА НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК 378.033(043.3)

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ
ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Совгіра Світлана Василівна,
Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини,
завідувач кафедри хімії, екології та методики їх навчання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Зеленов Євгеній Анатолійович,
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля,
професор кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Сяська Інна Олексіївна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
доцент кафедри біології.

Захист відбудеться «01» березня 2016 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 74.053.02 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці та на сайті Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розісланий «29» січня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Ревнюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначається докорінними соціально-економічними перетвореннями, що відбуваються в суспільстві, за яких змінюється зміст багатьох традиційних професій, доповнення їх невластивими раніше функціями. В умовах, коли правові норми та установи старої економічної системи вже зруйновані, а нові ще не діють, зростає відповідальність суб'єкта господарювання за вибір принципово важливих рішень у його економічній діяльності, у тому числі й екологічно виважених рішеннях.

Необхідність узгодження екологічної, соціальної та економічної складових функціонування суспільства призвела до ухвалення на Всесвітній конференції ООН з питань навколишнього природного середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) Концепції сталого розвитку. У Концепції розвитку екологічної освіти України, екологічний світогляд розглядається як один із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України. У Концепції розвитку економічної освіти України головною парадигмою визначено розвиток економічної сфери, який зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом і соціальною поведінкою. Ця інтеграція в процесі формування екологічного світогляду і розглядається як соціальна та екологічна складові стратегії сталого розвитку.

Формування екологічного світогляду особистості є основною метою побудови системи освіти та підготовки громадян із високим рівнем еколого-економічних знань, про що наголошено в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Стратегії ЄЕК ООН освіти для сталого розвитку, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року тощо.

Найбільш затребуваними сучасним ринком праці є фахівці економічного профілю: економісти, бухгалтери, маркетологи, менеджери та ін. Під час своєї роботи вони повинні бути готові до вирішення професійних завдань, пов'язаних з економічними розрахунками, якісне проведення яких практично неможливе без базової екологічної освіти, що включає: знання особливостей функціонування екологічних систем і причин їх порушення в результаті господарської діяльності людини, основ раціонального використання природних ресурсів та створення екологічно чистих виробництв; володіння основами моніторингу стану та нормування якості навколишнього середовища, основами екологічного менеджменту тощо. Без екологічних знань фахівці економічного профілю не зможуть компетентно нарахувати податки за користування природними ресурсами, плату за негативний вплив на навколишнє середовище тощо.

Отже, необхідність вирішення зазначених вище еколого-економічних проблем у сучасних умовах розвитку суспільства докорінно змінюють вимоги до результатів екологічної освіти студентів у цілому і студентів економічних спеціальностей ВНЗ зокрема.

Серед численних теоретико-методичних проблем екологічної освіти особливе місце займає не тільки поглиблення і розширення комплексних екологічних знань, умінь, ціннісних орієнтацій у майбутніх фахівців економічного профілю, а й формування в них усвідомленої здатності застосовувати ці знання та вміння у своїй професійній діяльності. У зв'язку з цим стверджуємо, що формування екологічного

світогляду студентів є метою і результатом екологічної та економічної освіти, сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності на ринку праці.

У педагогічній науці склалися теоретичні передумови для розробки наукових основ формування екологічного світогляду у студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах, які ми об'єднали в п'ять груп.

Першу групу складають дослідження професійної підготовки майбутніх економістів (І. Бернацький, І. Бланк, Н. Бутенко, М. Вачевський, А. Гальчинський, В. Ганін, Л. Грущенко, Д. Дзвінчук, П. Єщенко, І. Кобелева, В. Козаков, В. Кулішов, В. Мадзігон, І. Михасюк, С. Мочерний, М. Олесова, Т. Поясок, Н. Примаченко, Й. Петрович, Ю. Палкін, І. Прокопенко, Є. Савельєв), в яких висвітлюються теоретичні і методичні засади підготовки економістів у вищих навчальних закладах. Однак формування екологічного світогляду сучасних фахівців, зокрема майбутніх економістів, у жодному із них не розглядалося.

Другу групу складають дослідження, у яких обґрунтовується необхідність розв'язання екологічних проблем природокористування засобами економіки (В. Копійка, Ю. Федунь, Р. Фещур, Т. Шинкаренко та ін.). До цієї групи належать дослідження про співвідношення інтересів економіки та екології (О. Винницька, М. Винницький, І. Замула, Ю. Федунь, О. Хилова та ін.). Науковці вважають, що економіка й екологія взаємозалежні і перебувають у тісній взаємодії.

Третя група досліджень присвячена вивченню проблеми екологічного виховання фахівців-економістів (С. Апостолук, В. Джигирей, Г. Мельник, Р. Пустовійт, Ю. Туниця, М. Шапочка та ін.). Проте вони не мають єдиних поглядів на те, яку саме екологію треба викладати економістам, в якому обсязі та як її викладати.

Дослідження четвертої групи стосується економіко-екологічної освіти (В. Зуєв, Ю. Караван, І. Кобелева, С. Ключка, О. Писаренко, Б. Плясковський, К. Ульяновіна). Науковці вважають, що мета економічної освіти не може бути досягнута без посилення екологічної складової.

П'ята група досліджень порушує проблеми формування екологічного світогляду особистості. Це, зокрема, філософські дослідження (Д. Беляєв, О. Глушко, А. Іващенко, О. Молотова, Л. Полещук, А. Спіркін, В. Стьопін, В. Черноволенко, В. Шинкарук, Т. Шуртакова, Р. Шиндаулова); соціально-екологічні (О. Варго, О. Воскобій, І. Воронцова, О. Гагарін, Є. Зеленов, Л. Лук'янова, Н. Немченко, А. Харчук); еколого-психологічні та педагогічні (С. Дерябо, Б. Ліхачов, О. Рубанова, Г. Пустовіт, С. Соболева, С. Совгіра, І. Сяська, В. Ясвін). Науковці розглядають складники екологічного світогляду (екологічні знання, відповідальне ставлення до природи, практичні навички етичної взаємодії особистості з навколишнім природним світом та в процесі спеціально організованої екологоорієнтованої діяльності).

Однак, у вітчизняній освіті залишаються недостатньо розробленими теоретичні та методичні основи щодо формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей. А це вимагає розробки нових підходів до визначення змісту, форм і методів формування екологічного світогляду майбутніх фахівців економічної сфери під час навчання їх в університеті.

Отже, на основі аналізу соціально-економічної ситуації, освітньої практики і тенденцій її розвитку можемо сформулювати ряд об'єктивних *суперечностей* між:

- потребою суспільства у висококваліфікованих фахівцях сфери економіки та неврахуванням значимості формування екологічного світогляду в студентів економічних спеціальностей;

- необхідністю формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей та невідповідністю змісту навчально-виховного процесу вищої школи;

- важливістю формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей та недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення його ефективного здійснення у ВНЗ.

Отже, актуальність проблеми, викликаной названими суперечностями та недостатня її розробленість у теорії й практиці, зумовили вибір теми дослідження – **«Формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження обраної проблеми здійснювалося відповідно до основних напрямів та завдань держбюджетної теми «Інтеграція технологій екологізації й енергозбереження в освітніх закладах та залучення молоді до заощадження природних ресурсів» (номер державної реєстрації 0110U000330), що виконувалася у навчально-науковій лабораторії «Екологія і освіта» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тему затверджено Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 8 від 25.03.2012 р.) та узгоджено на засіданні Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 28.05.2013 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та вивчення стану екологічного виховання студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах, обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування у них екологічного світогляду.

Гіпотеза дослідження. Формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах відбуватиметься більш ефективно за дотримання таких педагогічних умов: насичення змісту економічних дисциплін екологічним матеріалом з метою формування складників екологічного світогляду (екологічних знань, почуттів, ставлень, поглядів, переконань, спрямованості); системної мотивації студентів-економістів на оволодіння екологічними цінностями для практичного застосування екологічних знань, умінь і навичок з охорони, збереження та відтворення природних ресурсів; активізації позааудиторної виховної роботи екологоорієнтованого спрямування з метою набуття досвіду взаємодії з природним середовищем.

Відповідно до мети й гіпотези визначено такі **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати стан розробки проблеми в науковій літературі, розкрити зміст і уточнити сутність ключових понять дослідження.

2. Уточнити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

3. З'ясувати стан формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

4. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

Об'єкт дослідження – процес екологічного виховання студентів у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

Методи дослідження. Для перевірки гіпотези дослідження і розв'язання визначених завдань використано комплекс взаємодоповнюючих методів: *теоретичні* – аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, що дало змогу визначити об'єкт, предмет, мету дослідження, сформулювати його завдання, уточнити сутність поняття «формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах»; *емпіричні* – бесіда, спостереження, опитування, анкетування, педагогічний експеримент: констатувальний – для визначення вихідного стану сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах; формувальний – для перевірки ефективності педагогічних умов формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах; *статистичні* – методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу експериментальних даних, визначення достовірності отриманих результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася в Вінницькому національному аграрному університеті, Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького, Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. На різних етапах дослідження у ньому взяли участь 418 студентів та 21 викладач вищих навчальних закладів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* обґрунтовано педагогічні умови формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах (насичення змісту економічних дисциплін екологічним матеріалом з метою формування складників екологічного світогляду (екологічних знань, почуттів, ставлень, поглядів, переконань, спрямованості); системна мотивація студентів-економістів на оволодіння екологічними цінностями для практичного застосування екологічних знань, умінь і навичок з охорони, збереження та відтворення природних ресурсів; активізація позааудиторної виховної роботи екологоорієнтованого спрямування з метою набуття досвіду взаємодії з природним середовищем);

– *уточнено* сутність ключових понять дослідження: «екологічний світогляд студентів економічних спеціальностей», «формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів»; критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, практично-діяльнісний), показники та рівні (низький, середній, високий) сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей;

– *удосконалено* форми, методи, засоби екологічного виховання студентів

економічних спеціальностей вищих навчальних закладів;

– *подальшого розвитку набули* інтеграційні процеси формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів шляхом поєднання аудиторної та позааудиторної навчально-виховної роботи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів: методики діагностування рівнів сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей; виховних заходів природоохоронного змісту; удосконалених програм дисциплін «Менеджмент», «Економіка підприємства», «Регіональна економіка»; спецкурсу «Основи екології та економіки природокористування»; методичних рекомендацій щодо організації позааудиторної роботи екологоорієнтованого спрямування.

Матеріали дослідження можуть бути використані для формування екологічного світогляду студентів у ВНЗ, стануть основою навчально-методичних видань з формування екологічного світогляду студентів, можуть бути використані студентським самоврядуванням та кураторами академічних груп у виховній роботі зі студентами, під час викладання курсів «Педагогіка вищої школи», «Методика викладання економіки», «Методика виховної роботи у ВНЗ» та ін.

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Вінницького національного аграрного університету (довідка від 21.10.2015), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 06/1173 від 13.05.2015), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2550/01 від 02.10.2015).

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії «Інтеграція технологій екологізації та енергозбереження в освітніх закладах» (2014) автором висвітлено сутність екологізації виробництва й системи освіти та розглянуто проблеми енергозбереження у ВНЗ України (автор. стор. 9–24; 80–92). У статтях «Дослідження сформованості праксеологічного компоненту екологічного світогляду майбутніх учителів», «Maturity of the axiological component inside the individual environmental outlook» (2014, співавтор С. Совгіра) автором охарактеризовано особливості діагностики праксеологічної та аксіологічної складової екологічного світогляду особистості.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях, педагогічних читаннях різного рівня: *міжнародних* – «Věda a technologie : krok do budoucnosti – 2014» (Praha, Czech Republic, 2014), «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя» (Запоріжжя, 2014), «The Top Actual Researches in Modern Science» (Ajman, UAE, 2015), «Промышленная экология» (Минск, Беларусь, 2015), «Наука в современном мире» (Київ, 2015); *всукраїнських* – «Стратегії розвитку екологічної освіти у XXI столітті» (Миколаїв, 2014), «Інтеграція фундаментальних і прикладних досліджень у географічній, екологічній та хімічній освіті» (Умань, 2015); *регіональних* – «Роль вищого навчального закладу у формуванні екологічно свідомої особистості» (Умань, 2012), «Проблеми взаємодії людини і природи» (Умань, 2014).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 17 (14 –

одноосібних) публікаціях автора, з яких 8 відображають основні наукові результати, 4 – апробаційного характеру, 5 – додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (266 найменувань, зокрема 6 – іноземною мовою), 12 додатків на 86 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 314 сторінок, із них – 198 сторінок основного тексту. Робота містить 8 рисунків, 33 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет наукового пошуку; сформульовано гіпотезу, методи дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про впровадження, апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Теоретичні основи формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах»* – охарактеризовано стан розробленості проблеми дослідження; розкрито зміст і уточнено сутність ключових понять дослідження; уточнено критерії, показники й охарактеризовано рівні сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей.

Встановлено, що у вітчизняній та зарубіжній науці накопичено значний обсяг доробок у розв'язанні глобальних екологічних проблем. Дослідники (О. Гагарін, О. Іващенко, П. Олдак, В. Панов, О. Панухник, В. Симоненко, В. Хесле, О. Фокін, Л. Чернишова та ін.) однастайні у думці, що для вирішення існуючих глобальних екологічних проблем, необхідно не тільки поглиблювати наукові знання про природу й антропогенний вплив на природні процеси, а й вивчати законодавчі та економічні чинники, які дозволяють запобігати забрудненню довкілля.

Обґрунтуванням необхідності вирішення екологічних проблем природокористування засобами економіки, дослідженням співвідношення інтересів економіки та екології займаються О. Винницька, М. Винницький, І. Замула, В. Копійка, Ю. Федунь, Р. Фешур, О. Хилова, Т. Шинкаренко та ін. Вони вважають, що економіка й екологія перебувають у прямій взаємозалежності і тісній взаємодії. Тому очевидно, що кризовий стан довкілля поглиблює занепад економіки, а депресивний стан економіки погіршує стан довкілля. Дослідники вважають, що для подолання екологічної кризи потрібні нові світоглядні ідеї, які могли б стати базою для нових життєвих сенсів і цінностей, що сформують нові культурні традиції.

Професійна підготовка майбутніх економістів, екологічне виховання фахівців-економістів, проблеми економіко-екологічної освіти розглядаються у багатьох роботах (С. Апостолюк, І. Бернацький, І. Бланк, М. Вачевський, А. Гальчинський, В. Ганін, Л. Грущенко, В. Джигирей, П. Єщенко, В. Зуєв, Ю. Караван, С. Ключка, І. Кобелева, В. Козаков, В. Кулішов, Г. Мельник, С. Мочерний, Й. Петрович, О. Писаренко, Б. Плясковський, Т. Поясок, Н. Примаченко, І. Прокопенко, Р. Пустовійт, Є. Савельєв, Ю. Туниця, К. Ульяновіна М. Шапочка та ін.). Науковці

визначають економічну підготовку як систему освітніх і виховних заходів, що формує особистість студента і передбачає оволодіння ним економічними знаннями та вміннями, виховання його морально-економічних якостей.

Хоча науковцями розроблені окремі теоретичні основи формування екологічного світогляду майбутніх фахівців економічних спеціальностей, сучасна навчально-виховна система вимагає нових теоретичних та методичних розробок означеної проблеми.

Проблема екологічного світогляду особистості, підходи до визначення його сутності і складових, шляхи його формування розглядаються у філософських, соціально-екологічних, еколого-психологічних, психолого-педагогічних дослідженнях.

У філософських дослідженнях (О. Безпалько, Д. Беляєв, О. Глушко, О. Іващенко, М. Мамардашвілі, О. Молотова, Є. Моносзон, Н. Немченко, В. Овчинніков, О. Пащенко, Л. Полещук, Л. Рибалко, А. Спіркін, В. Стюпін, В. Черноволенко, Р. Шиндаулова, В. Шинкарук, Т. Шуртакова) екологічний світогляд людини пов'язується з екологічною освітою для сталого розвитку людської цивілізації, який визначається як узагальнююча ідея екологічної освіти, його світоглядна основа. Системоутворюючою ланкою в цих роботах є пошук варіантів виходу зі сформованої екологічної кризи. Одним із таких варіантів науковці вважають переорієнтацію сформованого антропоцентричного світогляду на світогляд екоцентричний.

У соціально-екологічних дослідженнях таких науковців, як О. Варго, О. Воскобій, І. Воронцова, О. Гагарін, Є. Зеленов, Н. Немченко, А. Харчук, проблема формування екологічного світогляду суспільства й особистості розглядається у взаємозв'язку з екологізацією суспільної свідомості й суспільної пропаганди екологічного мислення та розвитку творчого потенціалу особистості в умовах соціально-природного і соціокультурного середовища. Ґрунтовний розвиток ця проблематика отримала також у зарубіжній інвайронментальній психології, зокрема в рамках такого її напрямку, як екологія креативності або творчого потенціалу (D. Stokols), яка досліджує проблеми взаємодії психологічних і ситуативних факторів у розвитку індивідуальних здібностей та вплив історичних, географічних, соціокультурних і політичних обставин на розумовий розвиток особистості в межах різних національних і культурних контекстів.

Предметом еколого-психологічних та педагогічних досліджень є екологічна свідомість (О. Глушко, С. Дерябо, Б. Ліхачов, Е. Рубанова, Л. Лук'янова, Г. Пустовіт, С. Соболева, С. Совгіра, В. Ясвін), а екологічний світогляд науковці розглядають як її світоглядний компонент. Крім того, вони вивчають проблеми та методи формування в особистості екологічних знань, відповідального ставлення до природи, практичних навичок етичної взаємодії особистості з навколишнім природним світом (складників екологічного світогляду), зокрема під час спеціально організованої екологоорієнтованої діяльності.

Хоча проблема формування екологічного світогляду останнім часом привертає все більше уваги науковців, закономірності та особливості його формування у студентів ВНЗ потребують додаткового вивчення. До цього часу ще не розглядалась проблема формування екологічного світогляду студентів економічних

спеціальностей вищих навчальних закладів, які в процесі професійного становлення мають зробити вибір своєї ролі у побудові суспільства збалансованого розвитку. Адже саме цим людям доведеться вирішувати еколого-економічні завдання та проблеми екологізації економіки.

На основі аналізу наукових праць українських (Н. Демешкант, Н. Немченко, С. Соболева, С. Совгіра, В. Химинець) та зарубіжних (Д. Беляєв, О. Глушко, С. Дерябо, Н. Марфенін, Л. Полещук, О. Рубанова) дослідників уточнено зміст понять «екологічний світогляд студентів економічних спеціальностей», «формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів».

Під *екологічним світоглядом студентів економічних спеціальностей* розуміємо узагальнений індикатор результативності екологічної освіти та виховання, що являє собою інтегральну якість особистості, характеризується комплексом екологічних цінностей, сформованих внутрішніх мотивацій, поглядів, переконань, реакцій природодоцільного характеру, заснованих на розумінні цінності природи, і проявляється як усвідомлена здатність використовувати екологічні знання, вміння, навички для розв'язання екологічних проблем.

Формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів визначаємо як цілісний інтегративний процес поетапного включення студентів в освітньо-виховну діяльність, яка забезпечує розвиток їх поглядів, ціннісних орієнтацій, переконань на гармонізацію стосунків із природою з урахуванням необхідності розв'язання екологічних проблем сучасності в майбутній економічній діяльності.

Уточнено критерії сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей: *мотиваційно-ціннісний*, який передбачає усвідомлення природи як самостійної цінності, глибоку зацікавленість майбутнього економіста в оволодінні суб'єктивним екоцентричним ставленням до природи, наявність екологоорієнтованих цінностей, мотивів, поглядів, переконань особистості, які відтворюють дійсне її ставлення до природних об'єктів, заради яких розгортається її екологоорієнтована діяльність; *когнітивно-інтелектуальний*, який охоплює систему екологічних знань, що є орієнтовною основою для екологоорієнтованої професійної діяльності майбутніх економістів; *практично-діяльнісний*, що характеризує включення особистості в сферу взаємодії з природою, в екологоорієнтовану діяльність відповідно до рівня сформованих знань та наявних цінностей, які спрямовані на формування в них практичних умінь та навичок екологічного характеру, стійкої мотивації й потреби активно діяти в процесі розв'язання екологічних проблем своєї місцевості.

Показниками *мотиваційно-ціннісного критерію* визначено: усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної діяльності, стійкість інтересу до екологічних проблем, наявність потреби в підвищенні рівня екологічних знань, мотивація екологоорієнтованої діяльності, в тому числі професійної, перевага особистозначимих екологічних цінностей та ін., особистісно-ціннісні та соціальні установки щодо охорони, збереження і відтворення ресурсів навколишнього середовища; *когнітивно-інтелектуального*: глибина і міцність засвоєння системи екологічних знань;

сформованість узагальнених екологічних понять; ступінь обізнаності про сутність екологічного світогляду та його ролі в професійному становленні майбутніх економістів; уміння використовувати наявні знання для вирішення практичних і пізнавальних екологічних завдань, здатність до адекватної самооцінки власних дій у довкіллі, усвідомлення необхідності використання екологічних знань; *практично-діяльнісного*: практичний досвід природоохоронної діяльності, рівень сформованості вмінь, здатність свідомо приймати рішення і діяти так, щоб завдавати довкіллю якомога меншої шкоди, реалізація знань та мотивації у відтворенні природобезпечного стилю поведінки, здатність відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам збалансованого розвитку, вміння застосовувати знання на практиці; здатність керуватись здобутими знаннями, сформованими цінностями і досвідом, приймати виважені екологічно доцільні рішення у власній зоні відповідальності.

Відповідно до сформованості показників обраних критеріїв охарактеризовано рівні (низький, середній та високий) сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей.

У другому розділі – *«Діагностика сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах»* – з'ясовано стан формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах; висвітлено організацію та методiku проведення констатувального етапу дослідно-експериментальної роботи; виявлено рівні сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

Аналіз навчальних планів напрямів підготовки фахівців 6.030509 Облік і аудит, 6.030507 Маркетинг, 6.030504 Економіка підприємства, 6.030508 Фінанси і кредит, навчальних та робочих програм показав, що основні дисципліни (бухгалтерський облік, регіональна економіка, економіка підприємства, маркетинг, планування і контроль на підприємстві та ін.), які вивчають студенти економічних спеціальностей, володіють певним потенціалом для формування у них екологічного світогляду.

Однак аналіз практики викладання цих дисциплін виявив, що їх виховний потенціал використовується недостатньо у зв'язку з тим, що з прийняттям освітньо-професійної програми підготовки фахівців галузі знань 0305 Економіка та підприємництво (2006) змістове наповнення навчально-виховного процесу екологічним матеріалом стало незадовільним, з навчальних планів зникла дисципліна «Екологія», екологічний матеріал як модуль включено до дисципліни «Регіональна економіка».

Проведене опитування студентів показало, що вони мають прогалини в екологічних знаннях, не мають навичок практичного застосування екологічних знань і умінь та достатнього рівня екологічного світогляду. У більшості студентів не сформована система екологічних цінностей, стійких екологічних переконань, відповідна установка на екологоорієнтовану поведінку в навколишньому середовищі, готовність до конкретних дій. Існує значна розбіжність між обсягом знань і глибиною їх засвоєння, оскільки вони не перейшли в переконання – основу екологічного світогляду.

Серед чинників, які негативно впливають на формування екологічного

світогляду та результати навчально-виховного процесу щодо екологічної освіти, визначено такі: недостатність знань про механізми функціонування біосфери, щоб управляти ними, чітко уявляти всі наслідки потужних засобів впливу на природу; відсутність дисципліни «Екологія» в навчальних планах підготовки фахівців економічних спеціальностей; теми з екології не послідовно, а відособлено відображені в освітньо-професійній програмі підготовки, матеріали підручників природничого та гуманітарного спрямування для підготовки студентів економічних спеціальностей мають узагальнювальний характер. Отже, формування екологічного світогляду здійснюється поодинокі і безсистемно.

Для підтвердження результатів пілотажного дослідження проведено констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи в експериментальних і контрольних групах, під час якого визначено вихідний рівень сформованості екологічного світогляду студентів.

За *мотиваційно-ціннісним критерієм* сформованості екологічного світогляду визначали: значущість цінностей екологоорієнтованої діяльності; ієрархію екологічних цінностей студентів; мотиви екологоорієнтованої діяльності; рівень екологічних установок; за *когнітивно-інтелектуальним* – розуміння студентами понять «світогляд», «екологічний світогляд»; розвиток їхніх екологічних поглядів; володіння основними екологічними поняттями; засвоєння ними екологічних проблем; за *практично-діяльним* – усвідомлення студентами ролі та функцій екологоорієнтованої діяльності; рівень організації їхньої екологоорієнтованої діяльності; сформованість екологічних умінь.

Для встановлення рівня сформованості екологічного світогляду студентів використано діагностичні методики: для вивчення пізнавальної активності особистості та особливостей суб'єктивного ставлення студентів до природи – методики «Натурафіл» (В. Ясвін, С. Дерябо), суб'єктифікації природних об'єктів «СПО» (С. Дерябо, В. Ясвін), авторські опитувальники «Екологічні уявлення» та «Самооцінка ставлення до природи»; для визначення типу домінуючої особистісної установки у ставленні до природи – опитувальник Дж. Холланда, опитувальник антропоцентричної та екоцентричної заклопотаності (ОАЕЗ) (S. Thompson, M. Barton), шкалу НЕП (нова екологічна парадигма) (R. Dunlap, K. Van Lie); для вивчення динаміки засвоєння студентами екологічних цінностей – методику вивчення ціннісних орієнтацій К. Рокича, опитувальник ставлення до проблеми глобальних екологічних змін «Еко 30» (І. Кряж), анкету для виявлення знань з екологічних проблем сучасності; для вивчення особливостей стратегій особистості в практичній екологоорієнтованій діяльності, особистого досвіду такої діяльності використовували методику «Натурафіл» (В. Ясвін, С. Дерябо), «Опитувальник-самозвіт про екологічну поведінку» (P. Casey, K. Scott) та анкету «Стратегії взаємодії з природою».

Констатувальний етап експерименту показав переважання низького рівня сформованості екологічного світогляду студентів в експериментальній та контрольній групах: за *мотиваційно-ціннісним* критерієм (ЕГ – 49,0 %, КГ – 49,2 %), *когнітивно-інтелектуальним* (ЕГ – 50,4 %, КГ – 51,0 %), *практично-діяльним* (у ЕГ він складає 48,0 %, КГ – 48,2 %).

Отже, отримані під час констатувального експерименту матеріали та їх аналіз

дозволили виявити і встановити пряму залежність між якістю знань студентів, станом викладання тем екологічного спрямування у ВНЗ і практикою екологоорієнтованої діяльності студентів у процесі формування в них екологічного світогляду. Встановлено, що для вирішення запропонованих завдань студентам не вистачає екологічних знань, спостерігається безсистемність їх використання недостатня усвідомленість, відсутність узагальненості екологічних знань, тобто невміння використати знання в конкретних діях.

У третьому розділі – «Педагогічні умови екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах та їх експериментальна перевірка» – обґрунтовано й реалізовано педагогічні умови формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах; проаналізовано результати дослідно-експериментальної роботи.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та результатів констатувального етапу педагогічного експерименту обґрунтовано *педагогічні умови* вдосконалення процесу формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей: насичення змісту економічних дисциплін екологічним матеріалом з метою формування складників екологічного світогляду (екологічних знань, почуттів, ставлень, поглядів, переконань, спрямованості); системна мотивація студентів економічних спеціальностей на оволодіння екологічними цінностями для практичного застосування екологічних знань, умінь і навичок з охорони, збереження та відтворення природних ресурсів; активізація позааудиторної виховної роботи екологоорієнтованого спрямування з метою набуття досвіду взаємодії з природним середовищем.

Перша педагогічна умова передбачає добір і систематизацію навчальних елементів (економічних і екологічних), що забезпечують формування в студентів екологічного світогляду. У нашому дослідженні процес формування екологічного світогляду студентів заснований на основі інтеграції екологічних і економічних знань. Ефективне формування екологічного світогляду студентів пов'язуємо з розробкою спецкурсу «Основи екології та економіки природокористування», який інтегрує екологічний і економічний матеріал, внутрішньопредметні і міжпредметні зв'язки та може стати базою для підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі економіки.

Насичення змісту економічних дисциплін екологічним матеріалом з метою формування складників екологічного світогляду (екологічних знань, почуттів, ставлень, поглядів, переконань, спрямованості) реалізовувалось на основі взаємозв'язків екологічного та економічного складників освіти, що простежуються через неперервність і наступність у викладанні матеріалу з удосконаленням змісту дисциплін «Менеджмент» (лекція: «Екологічний менеджмент»), «Економіка підприємства» (лекція «Економічні основи екології»), «Регіональна економіка» (семінарське заняття на тему: «Екологічні проблеми регіонального природокористування») та викладання спецкурсу «Основи екології та економіки природокористування». Цю умову було реалізовано за допомогою різних форм та методів: метод проблемного читання лекцій – лекція-конференція (теми «Глобальні екологічні кризи: міф чи реальність?»), бінарні лекції (теми «Біосфера – глобальна екосистема», «Сутність і види планування на підприємстві») (дисципліна «Економіка

підприємства»); проведення практичних занять у формі «блок-опитування» (тема «Економічні аспекти екології»), семінару у формі прес-конференції (тема «Альтернативне виробництво як умова екологічного регулювання раціонального природокористування»). Для реалізації цієї умови також організувалася самостійна робота студентів – вивчення та аналіз інформації про стан навколишнього середовища регіону проживання, демографічну ситуацію, спостереження, оцінка, прогнозування та охорона навколишнього середовища.

Друга педагогічна умова спрямована на організацію різних видів екологоорієнтованої діяльності студентів, що має моральний, гуманістичний, естетичний, соціопродуктивний контекст, і передбачає засвоєння особистістю екологічних цінностей та мотивів здійснення екологоорієнтованої діяльності. Ця умова забезпечує організацію цілеспрямованого, комплексного аксіологічного процесу поетапного формування екологічного світогляду майбутніх економістів та його підтримки за допомогою інтелектуальних, емоційних, мотиваційних, поведінкових впливів.

Системна мотивація студентів економічних спеціальностей на оволодіння екологічними цінностями для практичного застосування екологічних знань, умінь і навичок з охорони, збереження та відтворення природних ресурсів реалізувалася на основі використання інноваційних технологій у навчанні («портфоліо», підготовка інноваційних наукових розробок, бізнес-проектів, участь у конкурсах проектів розвитку підприємництва в Україні, співпраця з консалтинговими фірмами та розробка студентами наукового та інтелектуального паспорта з метою представлення свого резюме та розробок у різні інноваційні центри й асоціації); активних методів (лекції з використанням засобів мультимедіа та елементами проблемного викладу; міждисциплінарні конференції; інтегровані семінари-диспути, рольові та ділові ігри, евристичні бесіди, «мозковий штурм», метод проектів, кейс-метод, інтелектуальні завдання, ціннісні проблемні ситуації та ін.); самостійної роботи студентів (заповнення картки «Я бажаю це змінити ...», написання творів на теми «Образ економіста-еколога», «Мое бачення управлінської діяльності у сфері природоохоронного законодавства», підготовка рефератів за темами практичних занять, складання структури власного екологічного світогляду, вивчення та конспектування додаткової рекомендованої літератури).

Третя умова передбачає залучення студентів до екологоорієнтованої діяльності, що має екологопрактичні, природоохоронні, екологічні та інші цілі і є діяльністю (навчальною, трудовою, професійною), що здійснюється з позицій екологічної доцільності. Обґрунтування третьої педагогічної умови передбачало оптимальне поєднання позааудиторних форм і методів навчання та виховання у вищій школі та врахування особливостей їх застосування.

Активізація позааудиторної виховної роботи екологоорієнтованого спрямування з метою набуття досвіду взаємодії з природним середовищем, як третя педагогічна умова, реалізовувалась за допомогою активних методів навчально-виховного процесу у ВНЗ та позааудиторних виховних форм на основі природоохоронної роботи. Проведено тренінгові заняття («Я і середовище. Взаємозв'язок та взаємовплив», «Розробка екологічних проектів» та ін.) інтелектуальну гру (тема «Можливості раціонального природокористування для

вирішення екологічних проблем»), навчальні ігри («Понятійно-термінологічний апарат екологічної економіки», «Передавання думки іншими словами»), ділову гру («Моделювання особистісно-професійних якостей економіста-еколога»). Використано такі форми позааудиторної роботи: проектна діяльність (проекти «Зелений паросток майбутнього», «Збережемо рідну землю!»), природоохоронне промо – соціальні реклами екологічної тематики, природоохоронні акції («Посади своє дерево», «Ліси для нащадків», «Малим річкам велику воду», «Чисте місто – чиста совість»), конкурси плакатів на еколого-природоохоронну тематику, виставки («Новорічний подарунок», «Альтернативна ялинка» тощо). Доведено, що ефективність формування екологічного світогляду студентів підвищується через підбір ефективних методів і форм організації аудиторної та позааудиторної діяльності студентів.

Під час проведення контрольного зрізу проаналізовано кількісні значення рівнів сформованості екологічного світогляду студентів контрольної й експериментальної груп, що дало змогу встановити відповідну динаміку показників (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей до і після завершення експерименту, у %

Рівні	Контрольна група			Експериментальна група		
	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент	Динаміка	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент	Динаміка
Низький	52 (48,1 %)	39 (36,1 %)	-12,0	65 (58,0 %)	22 (19,6 %)	- 38,4
Середній	48 (44,5 %)	57 (52,8 %)	+8,3	42 (37,5 %)	59 (52,7 %)	+15,2
Високий	8 (7,4 %)	12 (11,1 %)	+3,7	5 (4,5 %)	31 (27,7 %)	+23,2

Результати експериментальної роботи засвідчують, що в експериментальній групі зафіксовані позитивні зміни у сформованості екологічного світогляду студентів: високий рівень збільшився на 23,2 %, середній на 15,2 %, низький зменшився на 38,4 %. У контрольній групі: високий рівень збільшився на 3,7 %, середній на 8,3 %, низький зменшився на 12,0 %.

Для визначення статистичної достовірної різниці між середніми значеннями рівня сформованості екологічного світогляду у студентів економічних спеціальностей в контрольній і експериментальній групах обчислювали t-критерій Стьюдента. Для перевірки вірогідності одержаних результатів використовувався критерій Пірсона χ^2 (хі-квадрат).

Встановлено, що за результатами дослідно-експериментальної роботи у студентів експериментальної групи виявились більш високі показники рівня сформованості екологічного світогляду. Відмінності у рівнях сформованості екологічного світогляду студентів в контрольній і експериментальній групах не

випадкові, а є наслідком упровадження відповідних педагогічних умов.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та практичне вирішення проблеми екологічного світогляду, що знайшло відображення в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

1. Проаналізовано ступінь розробленості досліджуваної проблеми у філософській, соціально-екологічній, еколого-психологічній, психолого-педагогічній літературі та освітньо-виховній практиці, що дозволяє стверджувати, що дослідники заклали методологічне підґрунтя та розкрили загальнотеоретичні питання формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах; екологічного виховання фахівців-економістів; висвітлили проблеми професійної підготовки майбутніх економістів; співвідношення інтересів економіки та екології; обґрунтували необхідність вирішення екологічних проблем природокористування засобами економіки тощо.

Аналіз наявних наукових надбань засвідчує, що в дослідженнях в основному звернуто увагу на теоретичні й методичні засади підготовки економістів у вищих навчальних закладах, визначення особливостей психолого-педагогічних та дидактичних умов оволодіння професійною діяльністю та формування професійно важливих особистісних якостей. Однак поза увагою дослідників залишилася проблема формування екологічного світогляду сучасних фахівців, зокрема майбутніх економістів.

Уточнено сутність ключових поняття дослідження «екологічний світогляд студентів економічних спеціальностей», «формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей».

Встановлено, що *екологічний світогляд студентів економічних спеціальностей* – це узагальнений індикатор результативності екологічної освіти та виховання, що є інтегральною якістю особистості, яка характеризується комплексом екологічних цінностей, сформованих внутрішніх мотивацій, поглядів, переконань, реакцій природодоцільного характеру, заснованих на розумінні цінності природи, і проявляється як усвідомлена здатність використовувати екологічні знання, вміння, навички для розв'язання екологічних проблем.

Формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів - це цілісний інтегративний процес поетапного залучення студентів до освітньо-виховної діяльності, яка забезпечує розвиток їх поглядів, ціннісних орієнтацій, переконань до гармонізації стосунків з природою з урахуванням необхідності розв'язання екологічних проблем сучасності в майбутній економічній діяльності.

2. Уточнено критерії сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей та його показники: *мотиваційно-ціннісний* (усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної діяльності, стійкість інтересу до екологічних проблем, наявність потреби в підвищенні рівня екологічних знань, мотивація екологоорієнтованої діяльності, в тому числі професійної, перевага

особистозначимих екологічних цінностей та ін., особистісно-ціннісні та соціальні установки щодо охорони, збереження і відтворення ресурсів навколишнього середовища та ін.), *когнітивно-інтелектуальний* (глибина і міцність засвоєння системи екологічних знань; сформованість узагальнених екологічних понять; ступінь обізнаності про сутність екологічного світогляду та його ролі в професійному становленні майбутніх економістів; уміння використовувати наявні знання для вирішення практичних і пізнавальних екологічних завдань, здатність до адекватної самооцінки власних дій у довкіллі, усвідомлення необхідності використання екологічних знань тощо), *практично-діяльнісний* (практичний досвід природоохоронної діяльності, рівень сформованості вмінь, здатність свідомо приймати рішення і діяти так, щоб завдавати довкіллю якомога меншої шкоди, реалізація знань та мотивації у відтворенні природобезпечного стилю поведінки, здатність відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам збалансованого розвитку, вміння застосовувати знання на практиці; здатність керуватись здобутими знаннями, сформованими цінностями і досвідом, приймати виважені екологічно доцільні рішення у власній зоні відповідальності тощо).

На основі визначених критеріїв та показників охарактеризовано рівні сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах: низький, середній та високий.

3. Проаналізовано стан формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у навчально-виховному процесі ВНЗ, який засвідчив, що виховний потенціал викладання фахових дисциплін використовується недостатньо у зв'язку з тим, що змістове наповнення навчально-виховного процесу екологічним матеріалом стало незадовільним, з навчальних планів зникла дисципліна «Екологія», екологічний матеріал як модуль включено до дисципліни «Регіональна економіка». Відтак студенти мають прогалини в екологічних знаннях, не мають навичок практичного застосування екологічних знань і вмінь та достатнього рівня екологічного світогляду. У більшості студентів не сформована система екологічних цінностей, стійких екологічних переконань, відповідна установка на екологоорієнтовану поведінку в навколишньому середовищі, готовність до конкретних дій. Існує значна розбіжність між обсягом знань і глибиною їх засвоєння, оскільки вони не перейшли в переконання – основу екологічного світогляду.

Результати констатувального експерименту засвідчили низький рівень сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей (КГ – 48,1 % та ЕГ – 58,0 %).

Серед чинників, які негативно впливають на формування екологічного світогляду та результати навчально-виховного процесу щодо екологічної освіти, варто назвати такі: недостатність самих знань про механізми функціонування біосфери, щоб управляти ними, чітко уявляти всі наслідки потужних засобів впливу на природу; відсутність дисципліни «Екологія» в навчальних планах підготовки економістів; теми з екології не послідовно, а відособлено відображені в освітньо-професійній програмі підготовки економістів, матеріали підручників природничого та гуманітарного спрямування для підготовки економістів мають узагальнювальний

характер.

4. Обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей: насичення змісту економічних дисциплін екологічним матеріалом з метою формування складників екологічного світогляду (екологічних знань, почуттів, ставлень, поглядів, переконань, спрямованості); системна мотивація студентів економічних спеціальностей на оволодіння екологічними цінностями для практичного застосування екологічних знань, умінь і навичок з охорони, збереження та відтворення природних ресурсів; активізація позааудиторної виховної роботи екологоорієнтованого спрямування з метою набуття досвіду взаємодії з природним середовищем.

Перша педагогічна умова реалізовувалась на основі взаємозв'язків екологічного та економічного складників освіти, що простежуються через неперервність і наступність у викладанні матеріалу з коригуванням змісту дисциплін «Менеджмент», «Економіка підприємства», «Регіональна економіка» з метою внесення до них екологічного компонента, та спецкурсу «Основи екології та економіки природокористування». Цю умову було реалізовано за допомогою різних форм та методів: метод проблемного читання лекцій, лекція-конференція, бінарні, проведення практичних занять у формі «блок-опитування», семінар у формі прес-конференції, практичне заняття з використанням гри «футбол», самостійна робота студента зі збору інформації про вивчення стану навколишнього середовища регіону проживання, демографічної ситуації, організації роботи по спостереженню, оцінці й прогнозуванню, з охорони навколишнього середовища.

Системна мотивація студентів економічних спеціальностей на оволодіння екологічними цінностями для практичного застосування екологічних знань, умінь і навичок з охорони, збереження та відтворення природних ресурсів реалізувалася на основі використання інноваційних технологій у навчанні (технологія «портфоліо», підготовка інноваційних, наукових розробок, бізнес-проектів, та участь у конкурсах проектів розвитку підприємництва в Україні, співпраця з консалтинговими фірмами та розробка студентами наукового та інтелектуального паспорта з метою представлення свого резюме та розробок у різні інноваційні центри й асоціації); активних методів (лекції з використанням засобів мультимедіа та елементами проблемного викладу; міждисциплінарні конференції; інтегровані семінари-диспути, рольові та ділові ігри, евристичні бесіди, «мозковий штурм», метод проектів, кейс-метод, інтелектуальні завдання, ціннісні проблемні ситуації та ін.), самостійної роботи студентів: заповнення картки «Я бажаю це змінити ...», написання творів на різні теми, підготовка рефератів за темами практичних занять, складання структури власного екологічного світогляду, вивчення та конспектування додаткової рекомендованої літератури.

Третя педагогічна умова – активізація позааудиторної виховної роботи екологоорієнтованого спрямування з метою набуття досвіду взаємодії з природним середовищем – реалізовувалась за допомогою активних методів навчально-виховного процесу у ВНЗ та позааудиторних виховних форм на основі природоохоронної роботи. Запропоновано методи: тренінгові заняття, інтелектуальну, навчальну та ділову ігри; форми позааудиторної роботи: проектну діяльність, природоохоронне промо – соціальні реклами екологічної тематики, природоохоронні акції, конкурси та

виставки плакатів на еколого-природоохоронну тематику.

Ефективність реалізації педагогічних умов визначено на підставі аналізу виконання завдань після формульованого експерименту, результати якого показали збільшення кількості студентів з високим рівнем сформованості екологічного світогляду в експериментальній групі (+23,2 %), в той час, як у контрольній групі цей же показник не надто збільшився (+3,7 %).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження проблеми інтеграції екологічної та економічної освіти у неперервному процесі формування екологічної компетентності у студентів економічних спеціальностей.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, *рекомендовано* запровадити розроблений спецкурс «Основи екології та економіки природокористування» у навчально-виховний процес студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Душечкіна Н. Ю. Ієрархія категорій «світогляд» і «екологічний світогляд» / Н. Ю. Душечкіна // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Ч. 3. – С. 91–97.

2. Душечкіна Н. Ю. Механізми регулювання в сфері раціонального природопольовання и охрани окружающей среды / Н. Ю. Душечкіна // Естественно-гуманитарные исследования. – Краснодар : ООО «Академия знаний», 2013. – № 2. – С. 72–76.

3. Душечкіна Н. Ю. Інтеграція економічної та екологічної освіти у вимірах сталого розвитку / Н. Ю. Душечкіна // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогіка. – Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2014. – Вип. 1. – С. 256–260.

4. Душечкіна Н. Ю. Структура екологічного світогляду майбутніх економістів / Н. Ю. Душечкіна // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Ч. 1. – С. 105–112.

5. Dushechkina N. Maturity of the axiological component inside the individual environmental outlook / S. Sovgira, N. Dushechkina // The advanced science journal. – 2014. – № 5. – P. 21–24.

6. Душечкіна Н. Ю. Пріоритетне місце екологічного світогляду особистості у розв'язанні екологічних проблем / Н. Ю. Душечкіна // Молодь і ринок. – Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, 2015. – № 7. – С. 162–166.

7. Душечкіна Н. Ю. Педагогічні умови формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей / Н. Ю. Душечкіна // Молодь і ринок. – Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, 2015. –

№ 8. – С. 159–163.

8. Душечкіна Н. Ю. Підготовка майбутніх економістів в аспекті формування екологічного світогляду / Н. Ю. Душечкіна // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси: Вид-во Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, 2015. – Вип. 28. – С. 16–21.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Душечкіна Н. Ю. Макроумови формування екологічного світогляду особистості / Н. Ю. Душечкіна // Стратегії розвитку екологічної освіти у XXI столітті: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 27–28 берез. 2014 р. – Миколаїв: ФОП Швець В. Д., 2014. – С. 65–68.

10. Душечкіна Н. Ю. Дослідження сформованості праксеологічного компоненту екологічного світогляду майбутніх учителів / Н. Ю. Душечкіна, С. В. Совгіра // Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя: матеріали XXVI Міжнар. наук.-практ. конф., 7–11 квіт. 2014 р. – Запоріжжя: Вид-во ПГА, 2014. – Т.2. – С. 17–19.

11. Душечкіна Н. Ю. Формування екологічного світогляду студентів – економістів як результат екологічної освіти / Н. Ю. Душечкіна // The Top Actual Researches in Modern Science: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, July 18–19, 2015, Ajman, UAE. – Dubai: Rost Publishing, 2015. – Vol. IV. – P. 24–27.

12. Душечкіна Н. Ю. Проблема формування екологічного світогляду студентів економічного профілю / Н. Ю. Душечкіна // Общественные науки в современном мире: материалы I Междун. науч.-практ. конф., 19 сентяб. 2015 г. – К.: «Архивариус», 2015. – С. 57–60.

Опубліковані праці, які додатково відображають результати дисертації

13. Душечкіна Н. Ю. Взаємозв'язок економічного розвитку суспільства та умов збереження екологічної рівноваги / Н. Ю. Душечкіна // Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ / ред. кол.: Г. Є. Гончаренко (відп. ред.), В. М. Бровдій, Г. І. Денисик. – К.: О. Т. Ростунов, 2013. – Вип. 16. – С. 15–18.

14. Душечкіна Н. Ю. Методологічні підходи та принципи раціонального природокористування / Н. Ю. Душечкіна // Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ / ред. кол.: Г. Є. Гончаренко (відп. ред.). – Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. – Вип. 17. – С. 49–52.

15. Інтеграція технологій екологізації та енергозбереження в освітніх закладах: монографія / Г. Є. Гончаренко, В. Г. Гончаренко, Н. Ю. Душечкіна, С. В. Совгіра [та ін.]. – Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. – 182 с.

16. Душечкіна Н. Ю. Формування екологічного світогляду студентів: навчально-методичне забезпечення / Н. Ю. Душечкіна. – Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2015. – 46 с.

17. Душечкіна Н. Ю. Екологоорієнтована діяльність студентів економічних спеціальностей: методичні рекомендації до виконання самостійної роботи / Н. Ю. Душечкіна – Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2015. – 30 с.

АНОТАЦІЇ

Душечкіна Н. Ю. Формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2016.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і обґрунтовано новий підхід до проблеми формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей. Доведено актуальність теми, проаналізовано стан її розробки. Уточнено сутність ключових поняття дослідження: «екологічний світогляд студентів економічних спеціальностей», «формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей». Уточнено критерії та показники сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, практично-діяльнісний. На основі визначених критеріїв та показників охарактеризовано рівні сформованості екологічного світогляду студентів: високий, середній та низький.

Здійснено діагностику сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей, яка включала аналіз стану формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів та проведення констатувального експерименту.

Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей.

Ключові слова: світогляд, екологічний світогляд, формування екологічного світогляду, студенти економічних спеціальностей, педагогічні умови.

Душечкіна Н. Ю. Формирование экологического мировоззрения студентов экономических специальностей в высших учебных заведениях. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2016.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение и обоснован новый подход к проблеме формирования экологического мировоззрения студентов экономических специальностей. Доказана актуальность темы, проанализировано состояние ее разработки. Уточнена сущность ключевых понятия исследования «экологическое мировоззрение студентов экономических специальностей», «формирование экологического мировоззрения студентов экономических специальностей». Уточнены критерии и показатели сформированности экологического мировоззрения студентов экономических специальностей: мотивационно-ценностный, когнитивно-интеллектуальный, практически-деятельностный. На основе определенных критериев и показателей охарактеризованы уровни сформированности экологического мировоззрения студентов экономических специальностей: высокий, средний и низкий.

Осуществлена диагностика сформированности экологического мировоззрения студентов экономических специальностей, которая включает анализ формирования экологического мировоззрения студентов экономических специальностей в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений и проведение констатирующего эксперимента.

Теоретически обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия формирования экологического мировоззрения студентов экономических специальностей.

Ключевые слова: мировоззрение, экологическое мировоззрение, формирование экологического мировоззрения, студенты экономических специальностей, педагогические условия.

ANNOTATION

Dushechkina N. Yu. Economic specialties students' environmental philosophy formation in higher educational institutions. – On the right of manuscript.

The thesis for obtaining scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.07 – Theory and Methodology of Education. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2016.

The thesis is devoted to the theoretical generalization and scientifically substantiated the new approach to the economic specialties students' environmental philosophy formation. The actuality of the investigation is grounded, its observing and development are presented.

The essence of the key notions of the study: «economic specialties students' ecological philosophy (outlook)», «economic specialties students' ecological philosophy formation» are specified in the investigation. Criteria and indicators of formation environmental philosophy students of economic specialties are specified: motivational value, cognitive-intellectual, practical and activity. Levels of students' ecological outlook are described on the base of specific criteria and indicators: high, medium and low.

Diagnostics of students of economic specialties environmental philosophy formation is done by the author, which included analysis of the formation environmental philosophy students of economic specialties in the educational process of higher educational institutions and implementation of certified experiment is provided.

Pedagogical conditions of economic specialties students' ecological outlook formation are theoretically grounded and experimentally tested.

Based on the analysis of psychological and pedagogical literature and results of the pedagogical experiment certified stage pedagogical conditions of economic specialties students' ecological outlook formation improvement with content of economic disciplines ecological material enrichment to form components of environmental philosophy (environmental knowledge, emotions, attitudes, opinions, beliefs, orientation) systemic motivation of students of economic specialties on mastering environmental values for the practical application of environmental knowledge and skills for the protection, conservation and restoration of natural resources; activation of extracurricular educational work ecologically-oriented in order to gain experience with the natural environment.

The first condition involves the teacher selection and systematization of educational elements (economic and environmental) to ensure formation of students in environmental

philosophy. In our study the formation environmental philosophy students founded through the integration of environmental and economic knowledge. Effective formation environmental philosophy students associate with the development course «Fundamentals of Ecology and Environmental Economics», which integrating of environmental and economic material inner disciplines and interdisciplinary communication and can become the basis for training highly qualified specialists in economics.

The second condition pedagogical aims at organizing various kinds of ecologically students has moral, humanistic, aesthetic, socially productive context and involves mastering individual environmental values and motives ecologically implementation activities. This condition provides the organization focused on integrated axiological process of formation environmental philosophy and its future economists support using intellectual, emotional, motivational, behavioral influences.

The third condition introduces students to ecologically activity has ecological and practical, environmental, ecological and other goals and an activity (training, employment, professional) carried out from the standpoint of environmental feasibility. Justification third condition provided for educational extracurricular optimal combination of forms and methods of teaching and education in high school and taking into account the characteristics of their application.

Effective implementation of pedagogical conditions are determined by analyzing of the tasks after formational experiment, results of which showed out the increasing in the number of students with high levels of ecological outlook formation in the experimental group, while the control group in the same figure hasn't increased too much. The results of the survey indicate positive dynamic changes of ecological outlook formation in experimental groups of students under the influence of the proposed experimental innovations.

Keywords: philosophy, outlook, ecological philosophy (outlook), students of economic specialties environmental philosophy formation, pedagogical conditions.

Підписано до друку 25.01.2016 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 18.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua